

До питання про причинний зв'язок у злочинах з похідними наслідками

Як відомо, обов'язковою умовою кримінальної відповідальності за злочини з матеріальним складом є наявність причинного зв'язку між діянням (дією чи бездіяльністю) та шкідливими наслідками, що настали. Суспільно небезпечні наслідки можуть бути поставлені особі за вину лише в тому разі, якщо вони випливають саме з її діяння.

Серед злочинів, передбачених у КК, мають місце делікти з так званими похідними наслідками¹. В літературі їх називають по-різному, наприклад: «злочини, що кваліфікуються за наслідками», «злочини, що характеризуються наявністю додаткових тяжких наслідків», «злочини, що кваліфікуються за наявністю додаткових тяжких наслідків»². До них належать такі делікти, як, наприклад: ч. 2 ст. 121 «умисне тяжке тілесне ушкодження, що спричинило смерть потерпілого»; ч. 2 ст. 194 «умисне знищення або пошкодження чужого майна, вчинене шляхом підпалу, ... чи іншим загальнонебезпечним способом ... що спричинило загибель людей...» та ін. Особливістю цих складів є те, що два наслідки — основний (проміжний), наприклад, у ч. 2 ст. 121 КК — тяжке тілесне ушкодження, і додатковий (похідний) — смерть потерпілого, настають послідовно, один за одним, як результат вчинення особою одного суспільно небезпечного діяння. В зв'язку з особливими конструкціями цих деліктів питання про встановлення в них причинного зв'язку заслуговує на самостійний розгляд.

У сучасній науці кримінального права встановлення причинного зв'язку в злочинах з матеріальним складом пов'язують з такими правилами: 1) штучне ізолювання причини та наслідку; 2) застосування правила *conditio sine qua non* (умова, без якої не може бути...); 3) діяння має створювати реаль-

¹ Див.: Шевченко Е. В. Преступления, квалифицируемые по последствиям как самостоятельный вид единичного преступления // Проблемы законности. — 2000. — № 44. — С. 151–156.

² Див. напр.: Курс уголовного права. Общая часть. Т. 1. Учение о преступлении / Под ред. Н. Ф. Кузнецовой и И. М. Тяжковой. — М., — 1999. — С. 506.

ну можливість настання шкоди (принцип реальної можливості); 4) діяння з необхідністю викликає відповідний наслідок. Ці положення можна застосувати також для встановлення причинного зв'язку в злочинах з похідними наслідками.

Виходячи з того, що в злочинах з похідними наслідками діяння (дія, бездіяльність) встановлюється, так би мовити, на загальних засадах, і при його «ізолюванні з ланцюга причинності», як правило, особливих проблем не виникає, перейдемо відразу до аналізу другого із зазначених вище правил.

Оскільки злочини з похідними наслідками характеризуються саме настанням двох наслідків, що настають один за одним, то, вірогідно, що встановленню підлягає як причинний зв'язок між діянням і проміжним наслідком (безпосередній причинний зв'язок, іноді його ще називають прямим¹), так і між діянням і похідним наслідком (опосередкований причинний зв'язок).

Розглянемо першу із цих ланок — причинний зв'язок між діянням і проміжним наслідком (П¹). Він характеризується як найбільш поширений у практиці вид причинності, хоча саме від його встановлення залежить у майбутньому постановка питання і про причинний зв'язок між діянням та похідними наслідками. Для встановлення такого причинного зв'язку слід: а) застосувати принцип ізолювання двох явищ — діяння і проміжного наслідку; б) констатувати, що діяння в цьому разі виступає як умова, без якої цей наслідок не міг би настати; в) діяння створює реальну можливість настання проміжного наслідку і г) з необхідністю викликає цей проміжний наслідок. При цьому слід враховувати, що наявність проміжного наслідку виступає як обов'язкова конструктивна ознака злочинів, що розглядаються. Помилки при встановленні причинного зв'язку між діянням і проміжним наслідком і, з огляду на це, невірна кваліфікація вчиненого на практиці є досить поширеними. Так, К. було визнано винним у тому, що він, будучи невдоволений відмовою О. відповісти на його запитання, завдав йому зі значною силою два удари кулаком у груди, що

¹ В. Н. Кудрявцев пише: «Під прямим причинним зв'язком ми розуміємо такий розвиток подій, що викликаний суспільно небезпечним діянням або бездіяльністю і призвів до злочинного результату, який відбувався без залучення інших людських вчинків» (Кудрявцев В. Н. Объективная сторона преступления. — М., 1960. — С. 213.

спричинило рефлекторну зупинку серця і смерть потерпілого. Як видно із розповіді свідків Б. і П., К. завдав О. два удари кулаком, обидва майже в одне й те ж саме місце по центру грудей; інших ударів він не завдавав. За висновком судово-медичного експерта смерть О. настала не від механічного ушкодження серця, а від його рефлекторної зупинки. Виявлені численні переломи ребер та інші пошкодження на тілі О. є не наслідком ударів, яких завдав К., а результатом некваліфікованих та інтенсивних реанімаційних заходів¹. Ці обставини свідчать про відсутність причинного зв'язку між заподіянням ударів К. і тяжкими тілесними ушкодженнями, що настали. Вчинене може бути кваліфіковане лише за сукупністю злочинів (виходячи з фактичного заподіяння шкоди), а саме: за ч. 1 ст. 296 (хуліганство) і ч. 1 ст. 119 КК (вбивство з необережності). Якщо ж причинний зв'язок між діянням і проміжним наслідком встановлено, то це дає підстави перейти до наступного етапу. Ним є встановлення причинного зв'язку стосовно похідних наслідків (П²).

Для цього необхідно вирішити відразу декілька питань. По-перше, чи передували в часі настання похідних наслідків діяння (дія, бездіяльність) та проміжний наслідок. Це найбільш простий критерій, який не потребує того, щоб на ньому зупинятися окремо. По-друге, проміжні наслідки, будучи причинно пов'язані з діянням, виступають тут як необхідна умова настання похідного наслідку. По-третє, проміжні наслідки (що знаходяться в причинному зв'язку з діянням) створюють реальну можливість настання наслідків похідних. Сказане має велике практичне значення, адже якщо не буде встановлено причинний зв'язок між діянням і похідними наслідками, то буде відсутній і склад цього злочину, а особа може нести відповідальність лише за діяння, пов'язане з настанням проміжних наслідків (якщо, безумовно, вони знаходяться з ним у причинному зв'язку). Наприклад, Г. і Б. було обвинувачено в тому, що, розпочавши бійку з О., вони завдали йому тяжкого тілесного ушкодження, внаслідок чого останній помер. Судово-медичною експертизою було встановлено, що смерть О. настала не від заподіяних йому тяжких тілесних ушкоджень, а від звичайного перебігу туберкульозу бронхіальних залоз та

¹ Див.: Бюллетень Верховного Суда ССРС. — 1986. — № 1. — С. 21—22.

легенів¹. У цьому випадку причинний зв'язок між діями обвинувачених і проміжним наслідком у вигляді тяжких тілесних ушкоджень має місце. Однак його наявність між тяжкими тілесними ушкодженнями та смертю потерпілого не встановлено. Отже, обвинувачені повинні нести відповідальність лише за діяння, передбачене ч. 1 ст. 121 КК, без поставлення їм за вину смерті потерпілого як кваліфікуючої ознаки, передбаченої ч. 2 цієї статті.

Однак для позитивного вирішення питання про причинний зв'язок між діянням (дією, бездіяльністю) і похідними наслідками замало констатувати, що дія особи була однією з необхідних умов наслідків, що настали. Необхідно визначити, чи створював проміжний наслідок реальну можливість спричинення похідних наслідків. Так, Г. було засуджено за ч. 4 ст. 152 КК за зґвалтування, що спричинило особливо тяжкі наслідки, за те, що ввечері в полі він вчинив насильницький статевий акт з В., скориставшись її сильним алкогольним сп'янінням. Потім він одяг на потерпілу частину її одягу, поклав потерпілу на купу сіна, притрусив соломною і пішов з місця злочину. Через деякий час, уночі, В. опритомніла, пішла додому, але заблукала, зайшла в болото і втопилася². У наведеному прикладі смерть потерпілої не знаходиться в причинному зв'язку із вчиненим зґвалтуванням, адже проміжний наслідок у вигляді шкоди об'єкту цього посягання (статева свобода жінки, її здоров'я і т. ін.) не створював реальної можливості настання похідних наслідків, тобто смерті. З огляду на це дії Г. можуть бути кваліфіковані як просте зґвалтування — за ч. 1 ст. 152 КК.

Викладене свідчить, що у злочинах з похідними наслідками діяння безпосередньо породжує лише проміжний наслідок, який, у свою чергу, викликає наслідки похідні. Отже, саме діяння, як справедливо зазначається в літературі³, безпосередньої «участі» в настанні похідних наслідків не бере. Реальну можливість настання похідних наслідків створює не діяння

¹ Див.: Сборник постановлений Пленума и определенный коллегии Верховного суда Союза ССР за 1938 г. — М., 1940. — С. 106.

² Див.: Сборник постановлений Президиума и определенный судебной коллегии по уголовным делам Верховного Суда РСФСР (1974—1979 гг.) под ред. А. К. Орлова. — М., 1981. — С. 183.

³ Див.: *Бажанов М. И.* Множественность преступлений по уголовному праву Украины. — Х., 2000 — С. 23.

само по собі, а проміжні наслідки, які є його прямим результатом. Наприклад, при умисному блокуванні транспортних комунікацій, що спричинило нещасні випадки з людьми чи інші тяжкі наслідки, ланцюг причинності виглядає, наприклад, таким чином: 1) діяння винного спрямоване на досягнення проміжного наслідку, тобто блокування транспортних комунікацій; 2) настання цього наслідку створює реальну загрозу настання похідних від нього наслідків, тобто аварій, загибелі людей і т. ін. У цьому разі діяння як причина похідних наслідків буде опосередковане настанням наслідку проміжного, котрий і виступає як причина настання похідного наслідку. Цей висновок підтверджується аналізом термінології, яка використовується законодавцем для опису причинного зв'язку між проміжними і похідними наслідками. Терміни «спричинило» або «призвело», які використовує законодавець, означають таке, що викликало певний наслідок, а вираз «внаслідок якого» визначається як наслідок спричиненого і т. ін. Наприклад, причиною смерті, що вказана в ч. 2 ст. 121 КК, виступає не тільки діяння само по собі, а й тяжкі тілесні ушкодження, що настали внаслідок нього і створили реальну загрозу настання смерті, яка потім і сталася. Причиною загибелі людей, або інших тяжких наслідків, передбачених у ч. 2 ст. 194 КК, є діяння, що призвело до пошкодження або знищення чужого майна, яке і створює реальну загрозу настання похідних наслідків. Отже, причинний зв'язок у його повному вигляді може бути визначено таким чином: заподіяння удару → тяжке тілесне ушкодження → настання смерті (ч. 2 ст. 121); підпал → знищення майна → людські жертви (ч. 2 ст. 194) і т. д. Виходячи з цього абсолютно вірною буде кваліфікація дій Н. за ч. 2 ст. 121 КК. Із матеріалів справи видно, що Н. у нетверезому стані заліз до саду М., де зірвав кілька яблук. Коли М., який вийшов у цей час із будинку, схопив Н. за руку, останній ударив його в плече ножем, чим ушкодив сонну артерію. Внаслідок цього у потерпілого сталася сильна кровотеча, від якої він помер. Із висновку судово-медичного експерта видно, що удар М. було завдано в праве плече і, відтак, ушкодження є тяжким за ознакою його небезпеки для життя в момент

¹ Див.: Сборник постановлений Президиума и определенных судебной коллегии по уголовным делам Верховного Суда РСФСР (1961—1963 гг.) / Под ред. Л. Н. Смирнова. — М., 1964 — С. 250.

заподіяння¹. В цьому випадку існує повний ланцюг причинності: діяння (удар ножом у плече) → проміжний наслідок (ушкодження артерії) → похідний наслідок (смерть потерпілого).

У зв'язку з цим важко погодитися з твердженням про те, що похідний наслідок як кінцевий результат злочину може виступати прямим наслідком діяння, що його спричинило. Так, А. Горбуза причиною настання смерті потерпілої при незаконному аборті (ст. 134 КК) вважає саме діяння у вигляді плодови́гнання¹. Однак у такому разі тут треба було б констатувати, що поміж діянням і похідними наслідками існує прямий похідний зв'язок — аборт (діяння) прямо викликає настання смерті. Автор, як уявляється, не враховує, що особа яка провадить незаконний аборт, своїми діями передусім ушкоджує внутрішні органи потерпілої, і саме це ушкодження створює реальну загрозу настання її смерті або інших важких наслідків, які з неминучістю настають. Отже, діяння (плодови́гнання) викликає проміжний наслідок (шкоду здоров'ю потерпілої), що, в свою чергу, створює реальну можливість для настання наслідку похідного (наприклад, смерті). Похідний наслідок тут пов'язаний із діянням опосередкованим причинним зв'язком.

Слід зазначити, що ще наприкінці ХІХ — на початку ХХ століть криміналісти, пояснюючи природу причинного зв'язку в цих деліктах, відзначали таку об'єктивну ознаку проміжних наслідків, як «створення реальної загрози». При цьому вказували, що, створюючи конструкції таких злочинів, законодавець бажав покарати за ті наслідки, які, зрештою, *звичайно* супроводжують подібні злочини. Отже, з їх точки зору посилення покарання при настанні смерті було передбачено законом передусім у злочинах проти особи, тобто при насильницьких діях, де можливість більш тяжких наслідків впливає з самої природи посягання². Отже, законодавець визнавав спричинені наслідки караними лише в тому разі, якщо вони не були випадковим результатом дій даної особи. Так, якщо смерть настала від тяжких тілесних ушкоджень, то тут настання смерті є об'єктивно закономірним, але для легких тілесних

¹ Див.: Горбуза А. Д. Смешанная форма вины по советскому уголовному праву: Дис. ... канд. юрид. наук. — М., 1972. — С. 165.

² Див., напр.: *Немировский Э. Я.* Основные начала уголовного права. — Одесса. — 1917. — С. 383–386.

ушкоджень, хоча б і таких, що спричинили смертельний наслідок, воно не є типовим¹. Це, як вважається, послужило підставою для того, що в КК 1922 р. не були внесені подібні норми, які раніше існували в законодавстві Росії (Кримінальне Уложення 1903 р.), такі, наприклад, як: «...спричинення розладу здоров'я, що не є небезпечним для життя ... якщо це діяння мало за наслідок ... смерть» (ст. 468), «... спричинення легкого тілесного ушкодження, якщо воно мало за наслідок ... смерть ...» (ст. 469) та інші². Відмова від подібних диспозицій пов'язана з тим, що, як правило, такі діяння смерть не викликають, а якщо подібні наслідки і настануть, то склад злочину трансформується в необережне вбивство (за умови необережної вини особи стосовно цих наслідків)³. Якщо ж така смерть є наслідком умисного середньої тяжкості тілесного ушкодження, то вчинене являє собою ідеальну сукупність злочинів.

Викладене дозволяє зробити такі висновки: 1) у злочинах з похідними наслідками має місце певний різновид опосередкованого причинного зв'язку; 2) з огляду на особливу конструкцію таких деліктів існує необхідність окремого встановлення причинного зв'язку стосовно кожного з наслідків — проміжного і похідного; 3) структуру причинного зв'язку може бути визначено такою формулою: 1) $D \rightarrow P^1$, 2) $D \rightarrow P^1 \rightarrow P^2$, де D — діяння, $\rightarrow$ — причинний зв'язок, P^1 — проміжний наслідок, P^2 — похідний наслідок; 4) визначальною умовою для встановлення причинного зв'язку в цьому ланцюгу є саме проміжний наслідок P^1 , що створює реальну загрозу настання наслідку похідного P^2 .

Надійшла до редколегії 07.07.01

¹ Див.: Шаргородский М. Д. Преступления против жизни и здоровья. — М., 1947. — С. 138.

² Див. напр.: Уголовное уложение 1903 г. Свод законов Российской империи. С изм. на 1908 г. / Под ред А. М. Нюренберга.

³ Див.: Сташис В. В., Бажанов М. И. Личность под охраной уголовного закона. — Симферополь, 1996. — С. 97—101.